

גליון נושא: 'אוברדראפט'

בס"ד, יום ג' פרשת ויקהל, כ"א אדר א' תשע"ו.

דיונים אקטואליים בסוגיות הנלמדות, לעורר לב המעיין ולא 'להלכה למעשה', מסכת ב"מ פרק איזהו נשך דף סח. לע"נ מרן ראש הישיבה הגאון הגדול רבי חיים שלמה בן הגאון רבי יעקב משה ליבוביץ זצוק"ל. ת.נ.צ.ב.ה.

פנינים

היתר עיסקא כדין

מחיה מתים: שואל **החפץ חיים** (חובת השמירה סוף פרק י"ג) מה הפשט בנוסח התפילה שאומרים כל יום, מחיה מתים ברחמים רבים, על מה אנו צריכין לרחמים, הלא כל ישראל בודאי יש להן זכות של תורה, וקריאת שמע בכל יום, והחזקת התורה, ומבואר בגמ' (כתובות) שבזכות אור התורה זוכים לתחית המתים. ואפשר משום עסק של רבית דאמרו חז"ל על זה דאינו עומד בתחיה, ואפילו אם עשה היתר עיסקא מי יאמר שנעשה כדין.

מכירת חמץ: ידוע מה שהתבטא הגר"י בלוי זצ"ל ש'היתר עיסקא' הכי טוב, גרוע ממכירת חמץ הכי רע, ועל 'היתר עיסקא' סומכים רוב העולם למרות שכוון בו איסורי דאורייתא חמורים מאוד, ואילו על מכירת חמץ אין סומכים, ומחפשים נטחן ונאפה לאחר הפסח, אפילו שזה רק חשש רחוק דרבנן. והוסיף הגר"י קופשיץ שליט"א שחלילה אין ללמוד מכאן לזלזל בחומרא של נטחן ונאפה לאחר הפסח, אלא אדרבה צריך להחמיר בהיתר עיסקא כמו שמחמירים בחמץ שעבר עליו הפסח (י.א.כ.).

אינו קמיע: כתב הגר"ר שמואל אליעזר שטרן שליט"א (שערי הוראה קובץ יא עמוד רכ), צריכים לדעת משמעות ההיתר עיסקא, שאין זה בגדר פזמון מסוים, או קמיע להפקיע ולהתיר איסורים וחרמות, אלא הוא משנה את מהות ההלואה והופך אותה לעיסקא, ולכן כתבו הפוסקים שעל נותן ומקבל העיסקא לדעת את השינוי המהותי הזה, ויתכן שאין מועיל חתימה על היתר עיסקא אם אינו מבין משמעות הדברים.

מעשה שהיה: להמחשת הדברים סיפר הגר"פ וינד שליט"א (בשיעורו ביישיבת מיר), שפנה אליו מלוא ברבית שקיבל מהלואה את הקרן ואת הרבית, ומבקש כעת שיעשה לו היתר עיסקא למפרע, כשהוא אומר קיבלתי על עצמי לא להשתמש עם הרבית עד שאני יערוך היתר עיסקא כדין. ❖

ייצוד העיסקא

במשנה ובגמרא (בבא מציעא סח. טט:) מבואר באריכות מהות העיסקא. ובגמ' (בבא מציעא דף קד:) נחלקו אמוראים, האם מותר להשתמש לצרכי עצמו עם חלק המלוה של העיסקא. לנהרדאי מותר לקנות בזה יין, לרבא אסור ולכן נקרא עיסקא שמיועד רק לעיסקא. להלכה נפסק **ברמב"ם** (פ"ז הלכה ד') ובסמ"ג (עשין פב) ובטור (קעז) ושו"ע (קעז ל) שאסור לקחת לשאר צרכים, כי אם לצורך העיסקא. ומבואר בשו"ע (סימן קעז סעיף ה') שכל זה רק בחלק של המלוה, אבל בחלק של הפקדון אם משתמש לצרכי עצמו הרי זה גזילה, ושולח יד בפקדון, ונהפך הכל למלוה, ואסור לשלם רווחים כלל.

ויש לדון כלפי היתר עיסקא, האם מותר גם באופן שמשמש לצרכי עצמו. וכתב הגר"ש גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד תשטו), במשך הדורות נהגו העולם לקחת מעות בהיתר עיסקא אף כאשר לא התכוונו כלל להשקיע את המעות בעסקים ולהרויח בהן, אלא היו זקוקים למעות לצרכי ביתם או לפרוע חובות וכיוצא בזה, ומצוי היום במי שלוקח משיכת יתר מהבנק 'אוברדראפט' ומשתמש בכסף לצרכי ביתו ולא להשקעה והרי זו לקיחת הלואה בהיתר עיסקא.

מאיך הגיב על כך הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני עמוד קכה), ישתקע הדבר ולא יאמר, שלא נזכר בפוסקים דבר כזה, וחלילה לתקן יותר ממה שנהגו רבותינו, שאם אין עיסקא לא עלה על דעת אדם להתיר, והוא כעין רבית קצוצה וחלילה להקל בדבר פשוט.

1. 'אוברדראפט' (OVER DRAFT)

מינוס בבנק: נדון זה נוגע לגבי 'אוברדראפט', האם מועיל 'היתר עיסקא', 'אוברדראפט' פירושו זכות שנותן הבנק ללקוח למשך כספים מחשבונו, גם כשהיתרה בחשבון איננה מאפשרת זאת. יתרה שלילית (- מינוס) היא סוג של הלוואה או אשראי, והבנק גובה בעבורה ריבית. הזכות למשיכת יתר ניתנת לרוב הלקוחות המקבלים את משכורתם לחשבון הבנק ('חשבון משכורת'). כמו כן, היא ניתנת למי שהעמיד בטוחות נאותות לרשות הבנק (כגון: תוכנית חיסכון, חשבון ניירות ערך, צ'קים דחויים, או שעבוד של רכוש). מציאות זו קיימת גם בכרטיס אשראי חוץ בנקאי, שגובים ריבית על כל משיכת מזומן, למרות העובדה שמשכיכה רגילה בסכום קטן אינו לצורך עסקים.

המכשול: הבעיה בהלואה כזו המיועדת לצרכים השוטפים (תשלום למכולת, מים, טלפון, חשמל, ארנונה) שהלווה אינו עושה 'ביזנס' בכספי ההלוואה. בנסיבות אלו טענו רבים, שהגדרת ההלוואה כ'עיסקא' אינה אלא פיקציה משפטית, ואין בה כדי להתיר את איסור ההלוואה בריבית. מאידך טענו אחרים, שגם כאשר ההלוואה נועדה למטרות צרכניות בלבד, ניתן להגדירה כהלוואה עסקית, מהטעמים שיבוארו להלן.

2. יש לו עסקים

תמצית הדין: סיכום דברי הפוסקים, כפי מה שעולה מהספרים: 'ברית יהודה' (פרק לח הערה יח), 'תורת ריבית' (טז, טו ובהערות שם), 'ברית פנחס' (רבית הלכה למעשה עמוד רנו) ועוד ספרים: שתלוי, אם יש ללוה עסקים אחרים לרוב הפוסקים מותר, בצירוף התנאים המבוארים להלן. אולם הגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני ריבית עמוד קכה) אוסר בכל מקרה. ואם אין לו עסקים כלל לרוב הפוסקים אסור.

תנאי ההיתר: 'היתר עיסקא' מתיר לקבל רווחים, גם כשהשתמש עם הכסף של ההלוואה לצרכים אחרים, באופן שיש ללוה איזה השקעה או נכס בר מימוש שמניב רווחים (לדוגמה: השקעת נדל"ן, בית מגורים שחלקו אינו משועבד למשכנתא, מניית, תכנית חסכון בבנק, רכב שאפשר להשכירו). בצירוף התנאים הבאים. 1. הנכס שווה ככל הסכום שקיבל מהנותן. 2. קיים סיכוי סביר להרוויח מהנכס (על ידי השכרה, עליית ערך הנכס) כסכום הרווח וההתפשרות שהתחייב לתת לנותן (קיצור דיני רבית קו"א פ"ג דין א' אות ב' בשם הגר"ש"ז אויערבאך). ושמעתי מחכם אחד ביאור הסברא שיש כאן עיסקא אמיתית, שהרי לו יצויר שלא יהא לו שום אפשרות מהיכן לכסות את המינוס ודאי שימכור את ביתו ונכסיו עבור זה, וגם אם לא יצטרך למכור את כל הדירה עדיין ימכור לחצאין.

תנאי נוסף: לדעת הגר"ש אלישיב זצ"ל יש תנאי נוסף, שהלוה ידע שיש לו מינוס עכשיו, ואם אינו יודע כלל שיש לו מינוס אסור, דלא שייך לומר שלקח לעיסקא בלי ידיעה (תורת רבית מהדורה שניה בשולי הסכמת הגר"ש אלישיב זצ"ל, מבקשי תורה ח"ד עמוד סד, נשך כסף עמוד נא הערה 28). והסכים הגר"ש (נתיבות שלום עמוד תשל"א) שמספיק ידיעה מסופקת להתיר, (כגון שמוציא הרבה כסף, ויודע שיתכן שנכנס למינוס). אולם יש מפורסי זמננו (נתיבות שלום עמוד תש"ל) שחולקים על תנאי זה, וסוברים שגם בלי ידיעה נהפך לעיסקא ממילא.

נוסח עדכני: למעשה היה מורה הגר"ש אלישיב שאם יש לו השקעה אמר על כך 'ניט גלאט', אולם אסור אי אפשר לומר על זה. ואם ניכר להדיא שיש עיסקא כנגד זה, מותר שאין צריך שדוקא הכסף שקיבל ילך לעיסקא דמה לי הן מה לי דמיהן (אשרי האיש עמוד קיט). ושמעתי מהגר"ר

מנהג ישראל תורה

זכות למשיכת יתר

שאלה: יש לדון האם מותר לשלם לבנק תשלום קבוע תמורת האפשרות ליכנס לאוברדראפט. ויסוד הנדון האם מועיל על כך היתר עיסקא, או דלמא אסור דהוי כמו רבית מוקדמת, שעדיין לא עשה עיסקא ובמה יקנה להם חלק. ויתכן עוד שמוקדמת כזו קצוצה היא, כיון שמתנה להדיא, כמבואר בהג' רעק"א (קס ו) ובחות דעת.

תשובה: דעת הגר"ש אלישיב זצ"ל (י.ש.ש.) שאסור מצד רבית עצם מה שהמסגרת עולה כסף, ולכן יבקש לבנק להגביל את החשבון, שלא יוכל ליכנס לאוברדראפט. [אמנם אין זה פתרון מושלם, כי במקרה שיש צ'ק בלי כסיו עדיין הבנק מכבד את הצ'ק ונכנסים לאוברדראפט, אף ללא הוראה מפורשת של בעל החשבון. בנקודה זו יש מעלה בבנק הדואר, שלא שייך להכנס לאוברדראפט].

לא תשימון

אסור: והוסיף הגר"ר שבה רוזנבלט שליט"א (י.ד.) שמצד עוד סיבה צריך להגביל את החשבון שלא יוכל ליכנס למינוס משום חשש לא־תשימון עליו נֶשֶׁך (שמות כב כד) שהוא בעצם הקציצה, שיצטרך לתת רבית אם יכנס למינוס ואף שלא יכנס למינוס לעולם בחשבונו עדיין מה שהוא יכול ליכנס למינוס דינו כקציצה. והוכיח כן ממה שהחזו"א לא הסכים לחתום חוזה מול חברת חשמל מטעם שיש סעיף בהתחייבות שאם לא ישלם בזמן יתחייב רבית והצמדה, בנוסף לתשלום הקרן (ב.ה.ש.).

מותר: מאידך דעת הגר"ש גלבר שליט"א (נתיבות שלום עמוד פד) שלכל הדעות אם אין בדעתו ללות, ואינו רוצה להסתמך על היתר עיסקא, רשאי לחתום על הסכם עם הבנק שאם ילוה ישלם רבית, וחתימה זו אינה בגדר שומת רבית. ❖

אריה דביר שליט"א, שכדי שיהא ההיתר לכתחילה הורה לו הגר"ש אלישיב זצ"ל, להוסיף סעיף בהיתר עיסקא, שאם ירצה הלוה להשתמש בכסף לצרכיו, הרי הוא מקנה לנותן חלק בשאר נכסיו, ויתן לו רווחים משאר הנכסים. והוסיף הגר"ש שגם אדם שאין לו עסקים כלל, יבקש לקרובו שיקנה לו חלק בנכסיו בשיעור החוב, ויועיל לו היתר זה. [הקשו (מ.ל.ל.) שאין כאן מעשה קנין לזכות בנכסיו, ועיין בגליון 40 פתרון לבעיה זו].

3. אין לו עסקים כלל

מחלוקת: אם אינו מתכוון להשקיע את הכסף, ואין לו שום נכס השווה כשיעור החוב, או שאינו יכול להרויח על ידו, או שיש לו נכס שמשועבד כולו למשכנתא, נחלקו הפוסקים האם אפשר לסמוך על היתר עיסקא.

האוסרים: דעת המהר"שג (ח"ב מ"ב), ואמרי יוסר (ח"א סי' ק"ח), ושו"ת חשב האפוד (סי' נ"ג), והגר"מ פיננטיין זצ"ל (אג"מ יורה דעה חלק ב סימן סג), והגר"י בלוי זצ"ל (ברית יהודה עמ' תר"ה), והגר"ש הלוי ואזנר זצ"ל (דיני רבית המצויים קונטרס אחרון פרק יג דין ג'), והגר"ש אלישיב זצ"ל (תורת רבית פרק ט"ז, משנת הגר"ש פרק ט"ו הלכה ב', תוספת רבית פט"ז הע' פ"ה), והגר"נ קרליץ שליט"א (חוט שני רבית עמ' קכה), וכן שמעתי מהגר"ע אורבאך שליט"א, וכן מורה הגר"ד מורגנשטרן שליט"א (י.מ.ה.), והגר"י סילמן שליט"א (ש.ב.), והגר"י טנזנר שליט"א (שערי תורת הבית דיני רבית) והגר"ד יום טוב זנגר שליט"א (י.א.) שאסור.

המתירים: דעת השואל ומשיב (קמא ח"ג ק"ס ותליתאה ח"ג קל"ז) ושו"ת מהר"ש (ח"ב רט"ז ורנ"ב) וחתם סופר (י"ד סי' קל"ד), והגר"י ניימאן זצ"ל (רבית הלכה למעשה עמוד רנו) שמתר שאם לא היה ליה לאכילתו לא היה יכול להתפרנס יותר מפרנסתו, נמצא שהנותן העסקא הוא שותף בפרנסתו בתור מלמד וכדו', וכן אם ליה כסף לנישואי בנו הרי לולא ההלוואה היה צריך להחזיק את בנו נמצא שיש לנותן שותפות עם החסכון.

ולענין דיעבד שמעתי מהגר"ר שמאי קהת הכהן גרוס שליט"א, וכן כותב הגר"פ וינד שליט"א (ברית פנחס' רבית הלכה למעשה עמוד רנו) שבדיעבד אפשר לסמוך על השואל ומשיב, אולם לכתחילה יקפיד שלא יכנס למינוס כשאין לו עסקים. אכן שמעתי מהגר"ר אריה דביר שליט"א שהורה הגר"ש אלישיב זצ"ל למעשה, שאם אין לו שום השקעה אסור להכנס למינוס, (ופעם התבטא שלמעשה אסור, למרות שהשואל ומשיב שהתיר, היה 'אדם גדול'). והוסיף שאסור לבעל הגמ"ח להפקיד צ'ק של ליה שאין לו שום השקעה, אם ידוע שבכך הלוה נכנס למינוס. למרות כל זאת שמעתי מאחד מבאי ביתו של הגר"ש, שהגר"ש סירב להוציא מכתב רשמי שאסור, כיון שיש צד היתר' ואי אפשר למחות במתירים לסמוך על השואל ומשיב.

היתר מחודש: מטעם אחר היתר הגר"ש אוערבאך זצ"ל (שלמי שמחה חלק ג' עמוד קכא, תורת רבית פט"ז הע' פ"ו), ויסוד דבריו מופיע בשו"ת חלקת יעקב (ח"ג קצ"ט, י"ד סי' קפ"ט סק"ב), ומהר"שג (י"ד סי' ס"ד), שמכיון שבשנים האחרונות תיקנו את הנוסח של היתר עיסקא בבנקים, שעל כל הלוואה יש זכות למלווה לטעון שהכסף נלקח לעיסקא, ויתכן שהלווה הרוויח סכום נכבד בעיסקא זו (כגון זכיה בפיס), והלוה מקבל על עצמו שאינו נאמן שלא עשה עיסקא ולא הרויח אלא בשבועה חמורה, וכל זמן שאינו נשבע משלם סכום ההתפשרות, והיתר זה מועיל גם כשאין לו עסקים ואינו שותף בפרנסתו כיון שמשלם בתורת סכום התפשרות. וסבר הגר"ש שלאחר שתוקן הנוסח אפשר לסמוך עליו, ומידת חסידות שלא להזדקק לזה ולכן כאשר עומדת לפניו מצות תלמוד תורה או מצוה דאורייתא של תשלום שכר שכיר בזמנו, לעומת הידור שלא להזדקק להיתר זה ודאי שחייב מצוה קודם למידת חסידות. והוסיף הגר"ש אוערבאך שמה שהשתמש עם הכסף לשאר צרכים אינו גזל הואיל ונותן המעות אינו מקפיד על הלוה בזה, כיון שלבסוף מקבל את הקרן ואת הרבית כפי שסוכם מראש (נתיבות שלום עמוד תשיז). ❖

הערות מבני החבורה

'ביטול תורה'!

שאלה: אברך נזכר באמצע סדר א' שיש לו מינוס בבנק, האם צריך לסגור את הגמ' באמצע הסדר וללכת לבנק כדי לפרוע ולכסות את האוברדראפט או לא. וכן יש לדון אם לחברותא מותר לבטל תורה באמצע הסדר בשביל זה, כגון מה שמצוי שמבקש לחברותא שיעשה לו העברה מבנק לבנק שמשתקף מידת בחשבון, ולמחר יחזור ויפקיד לחשבון. ויורש הנדון האם זה איסור גמור, או דלמא הוי רק חומרא, ומידת חסידות.

יש שהעירו שאין הבדל אם ילך עכשיו או שילך בצהרים, כי חישוב הרבית הוא לפי 'יום עסקים' ולא לפי שעות, אולם המציאות מצויה שהבנק סגור אחר כך ולא יוכל להפקיד היום. ועוד שלפעמים אם מפקיד מזומן 'על הבוקר' ביום שאחרי החריגה לא יופיע כחריגה. ועוד יתכן שיש איסור בכל רגע ורגע, מחמת הקציצה שאם ימשך המינוס גם מחר ישלם רבית על 'יום עסקים' זה. (מחוסר מקום: לא נגענו בנדון הנוסף, איך יסלק את הרבית של האוברדראפט, הרי לשיטת האוסרים יש איסור בעצם תשלום הרבית. ויש לכך פתרונות, לדוגמה: אדם אחר ישלם את הרבית, ואז מותר כי אין זה מלוה למלוה).

תשובה: כלפי 'ביטול תורה' נחלקו הדעות וכדלהלן.

המתחמקים: לדעת הגר"ש אלישיב זצ"ל (אשרי האיש עמוד קכ), אם אין לו שום השקעה או תכנית חסכון לתלות בזה את העיסקא, צריך לבטל תורה ואפילו לספוג בזיונות בכדי לפרוע את המינוס בבנק, אולם אם יש לו תכנית חסכון, עדיף לא ליכנס למינוס אולם במקרה כזה אין חייב לבטל תורה בשביל לפרוע את המינוס. וכן מורה הגר"ד מורגנשטרן שליט"א (י.מ.ה.) בשם הגר"ש אלישיב זצ"ל שזה הדבר הנכון לעשות אפילו באמצע הסדר. וכן שמעתי מהגר"ע אוערבאך שליט"א שאין כזה תירוץ של 'ביטול תורה', וכיון שאסור ליכנס למינוס בבנק, צריך לעשות כל טעדיק שבעולם בשביל לפרוע את המינוס. וכן דעת הגר"א נבנצל שליט"א (א.ג.) בשם הגר"ש אוערבאך זצ"ל שלמעשה צריך להחמיר לא להכנס למינוס בבנק, ויתכן שאפילו באמצע הסדר צריך ללכת לכסות את המינוס. וכן הורה הגר"ד יום טוב זנגר שליט"א (בשיעורו יח אדר תשע"ו), שאם אין לו השקעה אחרת ילך באמצע הסדר להשיג הלוואה ולפרוע את המינוס, ואדרבה חייב לבטל תורה בשביל זה.

המקילים: מאידך מעיד הגר"מ יפה שליט"א, ששמע מהגר"ש אוערבאך זצ"ל, שאין חייב ללכת באמצע הסדר לבטל תורה, כדי לפרוע את המינוס, וכן דעת הגר"י ישראל יעקב פישר שליט"א (ז.ח.), וכן שמעתי מהגר"ד יהודה פישר שליט"א, שבדיעבד מותר באופן שיש לו דירה או שאר עיסקאות ולכן יכול ללכת בבין הסדרים או ביום שיש ולא חייב ללכת לפרוע על חשבון הלימוד. ❖